

Jászi antimarxizmusa

Takáts József: *Jászi és liberális szocializmus. Eszmetörténeti tanulmányok. Budapest, Osiris, 2021. 312.*

Takáts József tanulmánykötetében Jászi Oszkár 1919-es emigrációja és 1947-es utolsó hazai útja között készített írásaival foglalkozik. Mindenképpen hiánypótló mű, hiszen a magyarországi Jászi-kép a társadalomtudós politikus 1919-ig tartó hazai munkássága alapján alakult ki. Takáts műve viszont bepillantást enged Jászi emigrációjának fontos részleteibe, politikai gondolkodásába, annak alakulásába, fejlődésébe, valamint amerikai életének intellektuális magányosságába.

A kötetben szereplő tanulmányok egy része már korábban is publikálásra került, ezeknek megmaradt az önálló jegyzetelése, ezért is fordul elő, hogy egy-egy jegyzet többször is visszatér a könyvben. A tanulmányok sorrendje az elemzett Jászi-szövegek megjelenésének kronologikus rendjét követi. A szerző három részre osztotta művét. Az első szakasz Jászi liberális szocialista elgondolását taglalja, a második szakasz négy tanulmánya Jászi és Carlo Rosselli liberális szocialista felfogását veti össze, a harmadik rész hét tanulmánya pedig Jászi Oszkár liberális irányba való elmozdulását, valamint „tanítómestereit”, Eugen Dühringet és Franz Oppenheimert mutatja be.

Az első tanulmány Jászi befejezetlen művével foglalkozik, amit *Anti-Marx könyv* munkacímen írt. Takáts mindenekelőtt felvázolja, hogy mikor, illetve kik hatására válhatott Jászi liberális szocialistává, majd ezután rátér a mű elemzésére. Jászi *Anti-marx* könyv című művében egy lehetséges harmadik utat keresett. Egy magántulajdonon alapuló, de a munkanélküli jövedelmet kizáró, szövetkezeti társadalmat képzelt el.¹ A piacot és a szabad versenyt megtartotta volna, hiszen szerinte a képes szabályozni a gazdaságot. Szocializmusának alapját tehát nem a magántulajdon, hanem sokkal inkább a munkanélküli jövedelem megszüntetése jelentette. Elfogadta azt a bizonytalan alapvetést, hogy a piac képes szabályozni önmagát. A nagy magánvagyonokat azonban szocializálni szeretete volna: szövetkezetek létrehozását tervezte a mezőgazdaságban, úgy, hogy a parasztnak haszonbérbe kapnának földet az államtól, hogy azon szövetkezve gazdálkodjanak. Ez azt jelentette volna, hogy nagyjából hasonló vagyonú emberek demokráciája alakul ki, így „a nincstelen proletárság helyét egyre inkább egy tőke felett is rendelkező dolgozók kispolgárság foglalta el”.²

Ideális társadalma gazdaságáról és jogrendjéről alkotott elképzeléseit viszont nem fejtí ki. Felveti azonban a Szellemi Internacionálé létrehozását, melyben

¹ Jászi, 1989. 82.

² Uo., 120.

a különböző országok vezető értelmiségije igyekeztek volna jó ügyek érdekében fellépni, valószínűleg az 1918–19-ben hiányzó hátországot akarva megteremteni ezzel. Jászi fő célja művével a marxizmus bírálata, valamint emellett egy antimarxista szocialista alternatíva létrehozása volt. A marxizmus iránti ellenszenvét főként az okozta, hogy szerinte a bolsevizmus a marxizmusból következett, azt pedig erőszakossága miatt mélységesen elítélte. A marxi tervgazdaságot is teljes mértékben elutasította, és bár támogatta ugyan az állam beavatkozását, de a gazdasági folyamatok bármilyen fajta tervezésével szemben kritikus volt. Művében a bolsevizmus kvázi vallási jellegére is szeretett volna választ adni, ezért az ő liberális szocializmusának is kvázi vallási jellegűnek kellett lennie, érvelése során ezért tudatosan sok szakrális metaforát használt. Jászi három marxista alaphibára hívta fel a figyelmet: a marxizmus erkölcsi relativizmusára és amoralizmusára, amiből a bolsevik erőszakosság következik, a magántulajdon és a piac kiiktatásából adódó központi termelészabályozásra, ami munkakényszerhez, szükségkorlátozásokhoz és a bürokrácia elburjánzásához vezet, valamint a társadalmi változás erőszakos úton való előidézésére. Továbbá nemcsak a bolsevikok ellen, hanem az akkori – szintén marxista elveket valló – szociáldemokraták ellen is ágált. Az *Anti-marx* könyv egyes részei ugyan megjelentek nyomtatásban, de Takáts József felhívja a figyelmet arra, hogy Jászi nem tekintette befejezettnek a művét.

A második tanulmányban Takáts Lesznai Anna naplója³ alapján egy elképzelt vitát rekonstruál Jászi Oszkár és Lukács György között. Ennek a bejegyzésnek az apropóját Jászi 1920-as Körtvélyesen, volt feleségénél tett látogatása adta. A vita a jogról szólt, és a naplóíró valószínűleg nemcsak a két fél, hanem a saját gondolatait is beleírta. Az első öt mondat kettejük ellentéte, a következők pedig Lesznai saját gondolatai lehetnek. Lukács véleménye szerint a jog „csak adott erőszakon s annak elfogadásán alapul”, és nincsen semmi köze az etikához, amit valószínűleg úgy ért, hogy utóbbi feltétlen érvényességgel rendelkezik. Jászi szerint a jog az etikában gyökerezik és a természetjogból ered. Nem sokkal e látogatása előtt bele is kezdett egy természetjogról szóló munkába, amit sosem fejezett be. Fontosnak tartotta a természetjog megújulását, ez is a marxizmusnak ellenpéldát nyújtó liberális szocializmus kidolgozásának a része volt, hiszen véleménye szerint a marxizmusban megvan a megfelelő „akció-szintézis”, ami a harmadikutas szocializmusból hiányzik. Éppen ezért ez a Lukács–Jászi vita tekinthető egyfajta relativizmus kontra természetjog vitának, hiszen Lukács azzal, hogy szerinte a jog csak terror, kimondja, hogy az csak ideiglenes érvényű. Ezzel szemben Jászi a természetjogban pont, hogy a jog ideálját, valamiféle állandóságát keresi. Lesznai az általa leírt vita után bírálja Lukácsot, mert ugyan jóság-etikát keresett, de a kommunistákhoz való csatlakozásával „megtaláló lett”, mivel a kommunizmusban megtalálta a maga jóság-etikáját. Bírálja azonban Jászi nézeteit is, mert Lesznai szerint az igazságosság köztes fok gonosz és jó között.

A kötet második része *Az elmaradt találkozás* című tanulmánnyal kezdődik. Jászi megismerkedését Carlo Rosselli eszméivel és újságjával, a *Giustizia e Libertà*val (GL) az unokaöccsével, Menczer Bélával folytatott levelezésén keresztül mutatja

³ TÖRÖK (SZERK.), 2010. 200.

be Takáts. A *GL* a Roselli fivérek szocialista liberális lapja volt; Jászi eleinte nagy lelkesedéssel volt e folyóirat iránt. A fivérek célja is egy harmadik szocialista út létrehozása volt a fasizmus és a kommunizmus ellenében. Carlo Rosselli maga is egy olasz börtönszigetről szökött Franciaországba. Menczer mellett a Roselli testvérek olasz mesterén, Gaetano Salvemini keresztül is tudomást szerzett az olasz testvérpárról, és tőle is kaphatta újságjuk számait. Eleinte csak visszafogottan örült a lapjuknak, mert meglátta benne a szabadság elvét és a szocializmust összeegyeztető új világnézetet, de úgy látta, hogy amire Rosselli 1933-ban rájött, azt ő már 1918-ban látta *Mi a radikalizmus?*⁴ című írásában, és ezt később továbbvitte a bécsi kiadatlan *Anti-Marx könyvében*. Ettől függetlenül később lelkesedésbe fordult visszafogottsága a lap iránt, Magyarországon Csécsy Imrének a *Századunk* újraindítása kapcsán szól róla. Neki a liberalizmus talpraállításáról beszél, miután új világnézet létrehozását vizionálja, de ebben az időben, amikor új szintézis szükségességéről ír, hol új liberalizmusnak, hol újfajta szocializmusnak nevezi, ebből következik, hogy a két világnézetet összeegyeztethetőnek látta. 1934-re azonban kiábrándult a *GL*-ből. Vélhetően ebben az is közrejátszott, hogy a Roselli testvérek és Jászi barátja, Salvemini eltávolodtak egymástól, mert utóbbi túlságosan kommunistabarátnak tartotta a lapot, amikor felmerült a kommunistákkal való összefogás a fasizmus ellen. Később azonban még visszaköszön a *GL* Jászi életművében, amikor a zsarnokölés elméletével foglalkozik.

A *Párhuzamos eszmerajzok* című tanulmányban Takáts József Jászi Oszkár és Carlo Rosselli gondolkodását veti össze legfontosabb műveik alapján. Rosselli főműve az 1929-ben elkészült *Socialismo liberale*,⁵ amely kilenc évvel Jászi *Anti-Marx könyve* után jelent meg. Jásziról tudjuk, hogy olvasott Rossellit, Roselli viszont nem biztos, hogy olvasott Jászit, de Menczer Bélától egészen biztosan hallott Jászi Oszkáról és munkásságáról. Rosselli és Jászi liberalizmusa nem egyazon talajban gyökerezett: míg Jászinak Franz Oppenheimer volt a mestere, műveiben az ő liberális szocialista eszméjére támaszkodik, addig Rossellinél nyoma sincs Oppenheimer hatásának, ő az olasz szocializmust pont a német paradigmától akarta eltávolítani francia és angol orientációval. Ebből kifolyólag hatott rá John Stuart Mill, Leonard Hobhaus és az angol gildszocializmus is, amelyek Jászi művéből hiányoznak. Ezenkívül generációs szakadék is elválasztotta egymástól a két szerzőt. Jelentős különbség volt továbbá kettejük között az, hogy Jászi – ellentétben olasz társával – nem sürgette a forradalmi úton való társadalmi átalakulást. Emellett Rosselli a szociális mozgalom megújulását szerette volna, Jászi viszont magát a szocializmuson kívül állóként határozta meg. Ezen eltérések ellenére azonban több közös pont is felfedezhető eszméikben: mindketten elutasították az autokratikus-parlamentáris politikai kultúrát és a marxizmust is, valamint a Bernsteinnel kezdődő revizionista álláspontot képviselték. Azonon előműveltséggel rendelkeztek műveik írásakor; Jászi is megismerkedett a gildszocializmus képviselőivel, Paul de Man munkáival. Fő célkitűzésük egy, a marxi szocializmussal szemben álló, jobb liberális szocialista alternatíva kidolgozása volt. Ezért támogatták a kis magántulajdont és a kapitalizmus gazdasági szabályozások által való korlátozását. Rosselli azonban

⁴ JÁSZI, 1918.

⁵ ROSSELLI, 1997.

a proletariátus továbbéléséről írt, míg Jászi elképzelése az volt, hogy a proletariátust felváltja egyfajta „*dolgos kispolgárság*”.

A cikkíró mint tanár és történész fejezetben Menczer Bélával foglalkozik a szerző. Röviden bemutatja életpályáját, megismerkedését a francia olasz emigrációval, 1933-as berlini élményeit, eszméinek alakulását.

A *Három magyar nekrológ a Rosselli-testvérekről* című írásban a Rosselli fivérek meggyilkolása után megjelent három magyar nekrológot ismerteti és elemzi Takáts. A két szöveg szerzője Menczer Béla, Rosselliék személyes ismerőse, aki egy-egy nekrológot szentelt mindkét fivérnek. A harmadik nekrológot Jászi Oszkár írta Carlo Rosselliről. Menczer először csak Carlóról írt, ám később – Rosselliék barátainak kérésére – Nellóról is megemlékezett. Csécsy Imrét kérte meg, hogy mindkét búcsúztatót hozza le a *Századunk*-ban, erre azonban nem volt lehetőség: betilthatták volna a lapot, mivel az akkori szövetséges fasiszta Olaszországot is bírálta a cikkében, ezért csak egy rövid kivonatot közöltek az írásokról. A Jászi által írt nekrológ sem jelenhetett meg a lapban, csak saját nyomatos pamfletként küldte el Csécsy néhány elvbarátnak.

A könyv harmadik részében Jászi liberalizmus felé való elmozdulásával ismerkedhetünk meg. A *Jászi és a „vörös évtized”* című tanulmányban a szerző bemutatja az amerikai „vörös évtizedet”, az 1930-as éveket. Ebben az évtizedben a gazdasági válság és az elszegényedés miatt az Egyesült Államokban tetőfokára hágott az elidegenedés, ezért nagy érdeklődéssel fordultak a Szovjetunió, Lenin és Trockij, valamint a bolsevik kísérlet felé. Tanulni akartak a kommunizmusból, szimpatizáltak a tervszerű gazdálkodással, a természet tervekkel való meghódításával. Ebbe a környezetbe érkezett meg az emigráns Jászi Oszkár. Nem igazán találta meg a szellemi közösségét, intellektuálisan magányosnak érezte magát. Fokozatosan eltávolodott attól a két laptól is, amelyekbe rendszeresen publikált. Ha nem is tudatosan, de saját fiatalkori eszméit bírálta felül, amikor még ő maga is hasonlóan pozitív véleménnyel volt a marxizmusról.

Az *Eötvös-revizió* című fejezetben, Jászi Eötvös Józsefről alkotott értelmezésének megváltozását elemzi egy magyarországi barátnak, Braun Róbertnek címzett levél segítségével. Jászi az 1910-es években Magyarországon Eötvöst az akkori progresszív mozgalomnak akarta kisajátítani, értelmezése is ebbe az irányba mutatott. Akkori nézetei alapján szocialista szemszögből kutatta Eötvöst. Vitatta azon elgondolását, hogy a szabadság és az egyenlőség kizárja egymást, 1935-ös levelében azonban ezen nézetével már egyetértett. Korábban Eötvös szemére vetette, hogy meg sem próbálta kutatni, hogy a magántulajdon keretein belül hogyan haladható meg a munkanélküli jövedelem – ez, amely a későbbi liberális szocialista elgondolásának alapulvévé vált, már 1913-ban is hangsúlyos volt gondolkodásában. Eötvöst a tízes években azért is bírálta, mert nem vetette fel a jövedelemeloszlás kérdéseit, ám akkor még elítélte a magántulajdont. Ez a '30-as évekre teljesen eltűnt. 1935-ös levelében van egy rész, amellyel Eötvös biztosan nem értett volna egyet, mégpedig, hogy a szocializmus az egyéni szabadság eszméjéből született meg.

A *Távírányítás vagy önállóság* című tanulmányban a *Századunk* önállóságát és a Jászi általi távoli irányítás problémáját vitatja meg. Ezt Takáts Csécsy (ő volt az újrainduló lap tényleges szerkesztője) és Jászi viszonyán keresztül mutatja be, benne egy elmaradtak vélt 1935-ös levélvitával. Jászinak a folyóirat 1926-os

újrarendítések maximum elvi útmutatásra lett volna lehetősége, de addigra a hazai politikai közösségtől már teljesen eltávolodott. 1935-re kiderült az is, hogy Csécsy nem liberális szocialista irányban gondolkodik, hanem egyfajta új liberalizmusban, és a folyóiratot is ebbe az irányba vinné. Akkori levelezésük során lehetőség nyílt volna egy liberális szocializmus *versus* új liberalizmus vita lefolytatására, de erre nem került sor. Egyik 1936-os levelében tért vissza rá Jászi, hogy a *Századunkkal* a legfőbb baj, hogy nem kínál új utat, de Csécsy akkor még elvetette ezt a gondolatot, majd csak 1945-ben vitte ebbe az irányba a lapot.

A *Találkozás egy fiatalemberrel* című fejezetben Jászi és Mannheim Károly viszonyáról, valamint 1936-os vitájukról ír Takáts. Az ellentét alapja Mannheim akkor németül megjelent könyve, az *Ember és társadalom az átépítés korában*.⁶ Jászi teljesen elveti a társadalmi tervezés lehetőségét, szerinte tévesen véli Mannheim átalakíthatónak az emberi természetet, eltűnik nála az alkotó egyén, vélekedése szerint a társadalmi tervezés csak diktatúrához vezet. Jászi valójában elsősorban azért bírálta a könyvet, mert a bolsevik végcél felé való haladás tendenciáját látta benne. Mannheim – válaszában – abban látta a kettejük közötti fő különbséget, hogy ugyan mindketten „bal liberálisok”, de amíg Jászi szembe akar szállni a kor tendenciáival, addig ő felhasználni kívánja azokat. Végül, generációs lezárást adva levelének, Jászit apafiguraként jeleníti meg, aki iránt fiúi tisztelettel adózik.

A *Jászi és A jó társadalom* című tanulmány Jászinak Walter Lippmann *The Good Society*⁷ című műve kapcsán kialakuló benyomásaival foglalkozik. Lippmann műve cikksorozatban jelent meg először, majd később önálló kötetként is. Jászi már az íráskor készülté közben is megismerkedett egyes részletekkel. Próbálta tanácsaival és ajánlásaival is segíteni a szerzőt, hiszen eleinte nagy lelkesedéssel volt a vállalkozás iránt, hasonlóan tartotta saját kiadatlan *Anti-Marx* könyvéhez. Később a kiadása előtt kapott is egy levonatot belőle és recenziót is tervezett róla írni. A recenzió ötlete és megírása között azonban megváltozott Jászi véleménye a könyvről, túlzottnak találta az állami beavatkozás mértékét, amit Lippmann a könyvében optimálisnak vél. Abban viszont egyetértett Lippmannal, hogy a teljes tervezettség diktatúrához vezet; ebben eltért a szerző baloldali bírálóitól.

A *Jászi Oszkár és Az Ember Városa* című írásban Takáts Jászi részvételét tárgyalja az *Az ember városa* című nyilatkozatban. Arra a kérdésre, hogy ki által került a munkaközösségbe, nem lehet választ adni. Takáts bemutatja a szöveg történetét, értelmezi azt, valamint Jászi abban megjelenő nézeteit ismerteti. Jászi valószínűleg nem volt a szövegek társszerzője, de közreműködött a szöveg egy részének kialakításában. A nyilatkozat egy demokratikus világállapotot vázol fel, amit a II. világháború után kell létrehozni, és amelyben a világkormány csak csupán ellenőrző szerepe lenne. A nyilatkozat fő célja az volt, hogy az Egyesült Államok lépjen be a háborúba a britek oldalán. Jászi a fasizmus és a náciizmus elítélésében, valamint azoknak a nihilizmushoz való hasonlításában egyetértett a szöveggel, ahogy annak liberális nézeteivel is, de a gazdasági pontjaival problémái akadtak. Mint az Takáts József kötetének fent tárgyalt szövegeiből is kiderült, Jászi számára elfogadhatatlan volt a túlzott állami beavatkozás a gazdaságba. A szöveget egyetlen magyarként

⁶ MANNHEIM, 1999.

⁷ LIPPMANN, 1943.

ugyan aláírta Thomas Mann, Giuseppe Borgese, Lewis Mumford és más jelentős személyiségek társaságában, de az eszmei egyet nem értés miatt a további munkából végül kihátrált. Takáts ezt Jászi maximalizmusával is indokolja.

A *Főmű helyett* című fejezet Jászi utolsó, 1947-es budapesti előadásáról szól, amit a Martinovics-páholyban tartott, amikor tanulmányúton volt Közép-Európában. Ez a beszéde nem politikai beszéd volt, már csak az út jellege miatt sem, hiszen jelentős korabeli politikusokkal tervezett találkozni, emiatt nem adhatott politikai beszédet, hiszen akkor a szovjetek (és emiatt más kelet-közép-európai politikusok is) valószínűleg megtagadták volna tőle a találkozást, viszont hallgatói még politikusként várták vissza, hiszen úgy emlékeztek rá. Eddigre már nem voltak illúziói a jövő magyar demokráciáról, világosan látta, hogy „szovjet demokrácia” lesz belőle, magyar híveitől pedig már eszmeileg is eltávolodott. Ezért beszéde a jó politika alapjairól szólt, amelyben a demokrácia sikerességének két feltételét említi: az emberi méltóságot és a „felfelé egyenlősítést”, ami a liberális, illetve a szocialista politika ismérve. Beszélt azonban arról is, hogy az egyenlőtlenségeket mérsékelni kell, nem megszüntetni, tehát lényegében szocialistából szociálissá lett. Inkább hasonlít ez a felfogás a '60-as évekbeli szociáldemokrata pártok elképzeléseire, mint a valódi szocialista törekvésekre. Jászi számára az előadás legfontosabb tétele az volt, hogy vissza kell térni a természetjoghhoz és ezzel együtt a politika erkölcsi szemléletéhez.

A kötet puhakötésű borítóján Jászi Oszkár látható, amint utolsó budapesti látogatása alkalmával száll le a repülőről, ezzel is érzékeltetve, hogy nem a fiatalkori radikális politikus gondolkodását mutatja be a szerző. A tanulmányok olvasását olykor nehézkessé teszik a szerző filológiai szempontjai, de a gyakran használt olasz kifejezések, könyvcímek is. Ettől függetlenül kifejezetten ajánlott olvasmány mindazoknak, akik Jászi Oszkár 1919 utáni politikai nézeteinek változására kíváncsiak, hiszen a szerző kiválóan járja be azt az utat, amit Jászi a kezdeti, baloldali világnézettől a liberalizmusig tett meg.

Össességében elmondható, hogy Takáts József kötete hiánypótló abból a szempontból, hogy Jászi Oszkár kevésbé kutatott emigráns éveit tárgyalja, valamint, hogy jelentős terjedelmű és főként olyan olasz levéltári forrásokkal dolgozik, amelyek eddig feldolgozatlanok voltak. A kutatás mindenképpen jó kiindulópont lehet az ezirányú kutatásokhoz, érdemes lenne azonban nagyobb figyelmet szentelni az amerikai Jászi-hagyatéknak is. Előfordulhat, hogy a szerzőnek nem volt célja, de a művet olvasva Jászi liberalizmuskeresése áthallásokat ébreszthet a rendszerváltáskori marxizmust meghaladni kívánó liberális útkeresésekkel, de a napjainkban egyre szaporodó autokráciákkal szembeni liberális válaszkérésessel is.

Háber Kornél

*Felhasznált irodalom és rövidítések***JÁSZI**

- 1918 JÁSZI Oszkár: *Mi a radikalizmus?* Budapest, Országos Radikális Párt, 1918.
1989 JÁSZI Oszkár: *Magyar Kálvária – Magyar Feltámadás*. Budapest, Magyar Hírlap Könyvek, 1989.

LIPPMANN

- 1943 LIPPMANN, Walter: *The Good Society*. New York, NY, Grosset & Dunlap, 1943.

MANNHEIM

- 1999 MANNHEIM Károly: *Ember és társadalom az átépítés korában*. In: *Mannheim Károly*. Szerk.: FELKAI Gábor. Budapest, Új Mandátum, 1999. 117–156.

ROSSELLI

- 1997 ROSSELLI, Carlo: *Socialismo liberale*. Torino, Einaudi, 1997.

TÖRÖK (SZERK.)

- 2010 TÖRÖK Petra (szerk.): *Sorsával tetováltan önmaga. Válogatás Lesznai Anna naplójegyzeteiből*. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum – Hatvany Lajos Múzeum, 2010.